

МОУ «Нижнекугунерская основная общеобразовательная школа»

Рассмотрено и принято ШМО «Согласовано» «Утверждено»
Протокол № 1, от 26.08.19 г. Зам. директора по УВР Директор школы
Рук. ШМО Шуф Шелухова Р.Г. Шабалица В.И. Вершинина П.А.

«МАРИЙ ЛИТЕРАТУР»
5-9 класслар паша программсе

Туныктышо: Вершинина П.А.

УМЫЛТАРЕН ВОЗЫМАШ

Сылнымутан литератур мут искусство радамыш пура. Тудо калыкын илен лекме корныжым, кызытсе илышыжым, йулажым, ойгыжым, куанжым йылме поянлык гоч почын пуа, лудшо енын илыш умылымашыжым кумданда, чонешыже поро койышым шындара: чыным чоя деч, сайым уа деч ойыраш, паша деке кумылан лияш, порылык верч тыршаш туныкта; самырык тукумылан мутын, ойын вийжым шижын мошташ, шочмо йылмым да мут искусствым йораташ, шке шонымым раш умылтарен мошташ корным почеш. Вет кажне произведенийын негызше – илыш чын да айдеме кокласе кыл. Кеч-могай жанран произведений дене пашам ыштыме годым тунемше-влак писательын илыш-корныжо да творчествыж нерген, сылнымутан литературы калык илышыште налын шогымо верже нерген шинчымашым погат. «Марий литератур» предмет дене программе кугыжаныш образовательный стандартын федеральный компонентше да моло нормативно-правовой документ-влак негызеш возалтын. Тудо стандартын содержанияжым рашемда, литератур предметын ойыртемжым да содержанияжым, тунемше-влакын ийготшым да шинчымаш кукшытшым шотыш налын, шочмо сылнымутым тунемме виктышым ончыкта. Марий сылнымутан литератур V-VII, VIII-IX класс-влаклан посна пуалтеш. Нине класс-влак коклаште кыл тунемшаш произведений-влакын идейно-художественный содержанияшты, нунын тематический, историко-хронологический негызышт гоч радамлалт иктешлалтеш. Тидыже тунемше-влакын марий сылнымутан литератур нерген шинчымашыштым да умылымашыштым келгемдаш йоным ышта. Программыш идейно-тематический содержания да сылнылык шотышто ойыртемайт шогышо, тунемше-влакын ийготшылан келшыше произведений-влакым пуртымо. Тыгодым урокышто тунемшаш деч посна шке семын лудаш да канашаш, монгышто лудаш произведений-влак темлалтыт. Нуно урокышто ыштен толмо пашам шуят да тунемше-влакым шуко йодышлан шке семын вашмутым пуаш, шонкалаш, лончылаш, иктешлаш таратат.

ТУНЫКТЫМАШЫН ЦЕЛЬЖЕ ДЕН ЗАДАЧЫЖЕ-ВЛАК

Литератур уроклаште йоча-влак, сылнымутым лудын да лончылен, психологий, этике, философий дене кылдалтше йодыш-влакымат рашемдат: мо тугай порылык да осаллык, нуным ойырен моштымаш, илыш да пурымаш, ик тукумын да вес тукум деч тунем шогымыжо, илыш-йулам шуктен шогымаш, айдеме да мер илыш, айдеме да пуртус кокласе кыл, икте-весым умылымаш, айдеме да шочмо калык, сулык, намыс, вожылмаш да т.м. Тыге сылнымутан произведений тунемшым нравственный шулышеш куштымаште негыз да энэртыш лийын шога.

Текст дене пашам ыштыме годым тунемше-влаклан социально-исторический да этнокультур шинчымашат пуалтеш. Тыгодым рашемдалтыт: - марий калыкын курымла дене виянын толшо шум-чон поянлыкше, тувыра да илыш ойыртеме, йулаже; - пуртус дене кылдалтше марий веран мер

ильшыште, уш-акылым виктарыше, койышым торлымаште, шинчымашым пойдарымаште верже; - курымын социально-психологический сынже, этнопедагогике тусшо; - шанче ден техникын сенымашышт, кулешлыкышт; - сымыктыш поянлык да тудын ойыртемеже; - материальный култур, чапку-влак да т.м. Чыла тидым шотыш налын, "Марий литератур" предмет ончылно шогышо цельым палемдаш лиеш: шочмо йылме да сылнымут гоч самырык тукымлан волгыдо шонымашым шындараш, тудын уш-акылжым вияндаш, шонкален мошташ, шке йырысе пуртусым, шочмо калыкын, мер илышын ойыртемежым умылаш полшаш, поян шум-чон шижмашаным, шочмэлым да калыкым пагалыше да йоратыше кумыланым кушташ. Тиеде цельыш шуаш манын, тыгай задаче-влакым шуктыман: - тунемше-влакым марий да Российысе вес калык, тунямбал сылнымутан литератур дене палдараш, нуным тиде поянлык деке шумандаш; - йоча-влакым лудаш кумыландаш; - литератур теорий гыч налме шинчымашым кучылтын, сылнымутан произведенийым чыла могырымат лончылаш да тудлан акым пуаш туныкташ; - шке шонымашым каласаш, ешартыш информаций источник (Научнопопулярный литератур, справочник, словарь, энциклопедий, Интернет-ресурс да т.м.) дене пайдаланаш, шкевуя пашам ышташ да шинчымашым погаш кумландаш; - литератур йылмым тичмашын да пайдалын кучылт мошташ туныкташ; - удыр ден рвезе-влакын творчествоштан одарланаш йоным ышташ, ончыктык илышыштым шочмо калыкын пурымашыж дене кылдаш полшаш. Марий сылнымутым тунеммын ик кулешан задачыжлан тунемше-влакын уроклаште налме шинчымашыштым илышыште кучылташ туныктымо шотлалтеш. ТУНЕММЕ

ПАШАН ЛЕКТЫШЫЖЕ Тун школым тунем лекше самырык ен «Марий литератур» предмет полшымо дене тыгай шке кукшыт (личностный) лектышыж дене ойыртемалтшаш: - шочмо калыкын да тыгак Россий да тунямбал калык-влакын тувыраштым, илыш-йула ойыртемыштым, чон поянлыкыштым сайын палыше, шке калыкым да шочмэлым йоратыше, вес калыкын йулажым пагалыше, тудын деке поро шонымашан, яндар шум-чон дене мелын шогышо айдеме семын;

- коммуникативный да шинчымашым погымо (познавательный) задаче-влакым шуктымаште ешартыш информаций источникым (научно-популярный литератур, справочник, мутер, энциклопедий, Интернет-ресурс да т.м.) кучылт моштымаш дене. Метапредметный лектыш семын тыгай моштымашым палемдыман: - проблемым умылен, гипотезым шынден, материалым кышкарлен (структуризоватлен), шке шонымашым да позицийым негызлен, кутырымо да возымо ойышто причинно-следственный кылым ончыктен, иктешлымашым ыштен; - шкевуя пашам шуктен да шинчымашым поген, тудым аклен, шке чон шупшмо сферым ойырен; - турло информаций источник дене пайдаланен, тудым лончылен да пашаште шкевуя кучылтын. Тун школым тунем пытарышын предметный лектышыже тыгай лийшаш: 1) шинчымашым погымо сферыште: - сылнымутан произведенийлаште нолталме тун проблеме-влакым ужын да аклен

моштымаш; - литератур произведений да тудым возымо жап кокласе кылым умылымаш, сылнымутышто нолталме курымышлык да тачысе кечын нравственный негызшым рашемдымаш; - литератур произведенийым лончылен моштымаш: род ден жанр ойыртемым, темым, тун шонымашым, нравственный пафосым, герой-влакын койышшоктышыштым рашемдымаш, ик але икмыняр произведенийысе герой-влакым танастарен аклымаш; - произведенийын сюжет элементшым, чоналтмыжым, йылмыжым сорастарыме йон-влакым рашемдымаш, идейно-художественный содержанияжым почмаште нунын верыштым палемдымаш (филологий лончылымашын элементше-влак); - сылнымутан произведенийым лончылымаште литературшанче (литературоведений) терминологий дене пайдаланен моштымаш; 2) уш-акылым да шум-чон яндарлыкым шуарыме (ценностно-ориентационный) сферыште: - сылнымутан литератур полшымо дене шочмо калыкнан илен толмо корныжым, ойыртемалтше койыш-шоктышыжым, корго чон моторлыкшым, тувыражым, йылме вий-куатшым, поян вершоржым шижын да ужын моштымаш, тиде поянлыкым вес калык-влакын уш-акыл да шум-чон поянлыкышт дене танастарен аклымаш; - сылнымутан произведений-влак деке шке кумылым (отношенийым) ончыктымаш, нунылан акым пуымаш; - литератур произведений нерген шке шонымашым каласен моштымаш; - авторын позицийжым умылымаш да тудын деке шке кумылым ончыктымаш; 3) коммуникативный сферыште: - турло жанран произведений-влакым колыштын да лудын умылымаш; - шочмо йылмын мут поянлыкшым да текстым кучылтын, прозаический произведенийын содержанияжым каласкален моштымаш, лудмо але колыштмо текст почеш йодышлан вашмутым пуымаш, монолог ден диалогым чонымаш; - тунемме произведений-влакын тематикыштым да проблематикыштым лончылымаш дене кылдалтше изложений ден сочинений, классыште да монгышто возымо творческий паша, шкевуя лудмо произведенийлан аклыммут (цитатым кучылтын да танастарен возымо), литературно-критический статья-влаклан конспект, литератур да тувыра дене кылдалтше реферат; 4) эстетике сферыште: - сылнымутан литературым мут сымыктышын кончышыж семын умылымаш; - литератур произведений-влакым эстетике могырым аклымаш; - сылнылыкым ужын да шижын моштымаш; -шомакын сылнылыкым шочыктышо вийжым шижмаш: сылнымут образым чонымаште сылнештарыме йон-влакын верыштым умылымаш.

ТУНЕММЕ ПЛАНЫШТЕ "МАРИЙ ЛИТЕРАТУР" ПРЕДМЕТЫН ВЕРЖЕ Россий Федерацийысе тунемме тонеж-влакын базисный туныктымо планышт почеш "Марий литератур" предметлан тун школышто чылаже 238 шагат ойыралтеш. Класс шот дене шеледымаш тыгайрак лийшаш: 5-ше класс - 51 шагат, 6-шо класс - 51 шагат, 7-ше класс - 51 шагат, 8-ше класс - 51 шагат, 9-ше класс - 34 шагат ойыралтеш.

«МАРИЙ ЛИТЕРАТУР» ПРЕДМЕТЫМ ТУНЕММЕ ТУН СОДЕРЖАНИЙ

V класс (34 шагат)

Ончылмут. (1 шагат) Сылнымутан литератур нерген умылымаш. Лудшыен, книга да автор. Сылнымутан произведений да тудын геройжо-влак. Литератур теорий: сылнымутан литератур – мут искусство.

Калык ойпого. (4 шагат) Калык ойпого нерген туналтыш умылымаш, тудын турло лиймыже. Калык ойпогын сылнымутан литературышто верже. Калык ойпогын тыгыде жанрже-влак, нунын чоналтмышт, сылнылыкышт, йылме ойыртемышт. Калыкмут. Калыкмут – калык ойпогын тыгыде жанрже. Тудын тематикыже, чоналтме ойыртемеже, туныктен каласыме вийже. Ожнысо да кызытсе калыкмут-влак. У тукумым орыштомаште (воспитатлымаште) калыкмутын значенийже. Тушто.

Тушто – калыкын пусо уш-акылжым ончыктышо кучык сылнымутан ой. Тудын посна предметым але пуртус кончышым туштен каласыше, калыкын аллегорий сынан шонымашыжым кумдан почын ончыктышо вийже. Паша, пуртус вий, вольык да янлык нерген тушто-влак. Калык пале. Калык пале нерген умылымаш. Кугезе марийын пуртус кончышын, игече вашталт толмым туткын эскерен шогымыжын калык палым шочыктымыжо. Пуртус да айдемын пашаж дене кылдалтше калык пале-влак. Калык палын игечым эскерымаште верже. Ойоро. Ойоро – кугезе марий калыкын самырык тукумым туныктымаште да орыштомаште кумдан кучылталтше мунло ой. Тудын чоналтме ойыртемеже, илышйулаж дене кылдалтмыже да кызытсе жапыште йочам шуарымаште верже. Йомак. (3 шагат) «Ший пуян Ший Пампалче». Йомакын содержанияйже, тун геройын – Пампалчын – ойыртемайтше койышшоктышыжо, сын-кунжо. Моло герой-влакын койышышт. Йомакын тун шонымашыже. Айдемын шке пиал, порылык верч кучедалмыже. «Осал» да «поро», «чын» да «йонылыш» концепций-влакын рашемдалтмышт. Йомакыште кумытан чотын верже. Йомакын юзо тусшо, йылме ойыртемеже. Литератур теорий: калык ойпого (фольклор). Фольклорын жанрже-влак. Янлык нерген, юзо да илыш-йула дене кылдалтше йомак-шамыч. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Фольклор произведений-шамычын ойыртемайтше йылмышт да чоналтмышт. Шке семын лудаш да канашаш. Марий да родо-тукуым калык-влакын йомакышт: «Чоя шоншо», «Йорло ден поян изак-шоляк» (марий калык йомак-влак), «Кузе купеч кечым петыраш шонен» (удмурт калык йомак), «Меран» (манси калык йомак). Литератур йомак. (3 шагат) Пет. Першут. «Кутко суан». (2 шагат) Поэт нерген кучык ой. Йомак-поэмын содержанияйже, тудын темыже да тун шонымашыже. Йомак гоч калыкын келшен илымыжым, пиалжым, тыныс илышым арален кертмыжым ончыктымаш. Йомакысе персонаж-влакын койыш-шоктышышт. Почеламут формо дене возымо йомак-поэмыште фольклор традиций. Йомакым каласкалышын (повествовательын) образше. Литератур теорий: литератур йомак. Автор. Повествователь. Чын илыш кончыш да фантастике. Теме. Тун шонымаш. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат) К. Беляев.

«Ко тыгай патыр?»; Б. Данилов. «Туняште мо эн писе, патыр да мастар?»; М. Илибаева. «Кож ден лапчык пыл»; Н. Ильяков. «Марья дон Тарья»; Макс Майн. «Айдар» (йомак-пьесе); Осмин Йыван. «Маска муй»; Г. Тукай. «Таргылтыш».

Марий сылнымутын туналтыш ошкылжо. (7 шагат) С. Чавайн. Марий литературлан негызым пыштыше сылнымут мастар. (2 шагат) «Поэт лумем кузе лекте». «Ото». Марий сылнымутан литературын классикше С.Г. Чавайнын илыш корныжо, калык ойпого деке шуманмыже, тудым шке творчествыштыже устан кучылтмыжо. Сылнымутан книган да калык ойпогын ончыкылык писательным шкегыч возаш кумыландымышт. Икымше марла почеламутын шочмыжо. Поэт – калыкын ончылъенже, илышым келгын умылышо гражданин. «Ото» почеламут. Авторын пуртус да айдеме илышын нравственный сынжым романтический шулыш гоч почын пуымыжо. Почеламутын аллегорий сынже. Н. Мухин. Шочмо калыкым, поян пуртусым, уста еным моктышо поэт. (2 шагат) «Ото». Почеламутышто отын символ сынан образше. Поэтын пуртусым орлыкан шемер кресаньыкын шинчаж дене ужын суретлымыже. Произведенийын сылнылык ойыртемже. «Кайык-влак», «Йолагай ден Пулагай». Авторын марий калык ойпого традицийлан энертмыже. Почеламут-влакын нравственный негызышт, чоналтме ойыртемашт. Г. Микай. Марий сылнымутышто басне жанрлан негызым пыштыше поэтбаснописец. (2 шагат) «Маскаиге», «Пормо». Баснылаште вольыкын, янлыкын да насекомыйын образышт. «Маскаиге» басныште маскаигын образше гоч шкем гына йоратыше, ача-ава помышеш нимогай ойгым ужде кушшо, илышым палыдыме, молын ойгым умылыдымо еным суретлымаш. «Пормо» басныште пашам йоратыдыме, ен пужвуд дене илаш тыршыше айдемын тусшо. Осал койыш ваштареш кучедалмаште чынын сенымыже, калык вийкуатше. Туштымой (аллегорий) – айдемын посна койышыжым суретлыме йон. Басныште калык уш-акылым, илышумылымашым ончыктымаш. Тудын фольклор негызше, почеламут формыжо, чоналтмыже. Басныште мораль да тудын верже. Г. Микайын басныже-влакын йылме ойыртемашт. Г. Микай да И.А. Крылов. Литератур теорий: басне нерген умылымаш. Эзоп йылме. Сюжет. Туштымой. Мораль. Танастарымаш. Юмор да сатир.

Шке семын лудаш да канашымаш. (1 шагат) В.М. Васильев (Упымарий). «Пырыс ден шыл», «Пырыс ден коля»; С. Вишневский. «Порым бштен», «Шоншо ден име», «Пундыш»; Г. Микай. «Шына»,

«Увыра», «Корак», «Пире», «Пырыс»; Н.С. Мухин. «Шочмо-кушмо мландем», «Йуд»; С.Г. Чавайн. «Памаш», «Шошым», «Кенеж». (Туныктышын темлыме але тунемше-влакын ойырен налме почеш.)

Марий сылнымутышто йоча туня. (12 шагат) М. Шкетан. Йоча туням келгын умылышо писатель. (3 шагат) «Мичун уе ачажат...» Ойлымашын XX курымын 20-шо ийласе илыш чын негызлалтмыже. Жапын ойыртемжым, калык илыш-йулам да айдемын койыш-шоктышыжым суретлымаште

писательын мастарлыкше. Мичун сын-кунжо, илыш нелылыкым сенен лекташ тыршымыже, вий-куатше. Йочан илыш пурымашыштыже моло герой-шамычын верышт. Персонажвлакын нравственный тусышт, илыш ойыртемашт, сын-кунышт, койышшоктышышт. Пейзаж да ойлымашын содержанияйже, событий-влак. Писательын марий енын илышыжым да пуртусым суретлымаште мастарлыкше. Литератур теорий: ойлымаш нерген умылымаш. Сюжет. Пейзаж да тудын шуктымсо сомылжо (функцийже). Повествований. Описаний. Шабдар Осып. Писательын йоча годсо илышыже, ойгыжо да куанже. (3 шагат) «Тушка вий дене». Повестыым возымо историй, тудын содержанияйже да темыже. Йоча-влакын пуртус лонгаште, тушка пашаште шуаралтмышт, туныктышо Иван Васильевичын икшыве-шамычын илышумылымашыштым да шинчымашыштым шарен толмыжо. Пайдале мер пашан самырык тукумым куштымаште верже. Йоча-влакын сын-куныштым, койышыштым, кумылыштым, шонымашыштым да событий-влакым почын пуымаште авторын усталыкше. Произведенийын йылме ойыртмемже. Литератур теорий: портрет. Сылнымут деталь. Геройын койыш-шоктышыжо. М. Казаков. Поэтын творчествыштыже йоча илыш (1 шагат) «Миша». Почеламутын содержанияйже, патриотизм шулышыжо. Мишан койышыжо, сын-кунжо, шочмэлым йоратымыже. Самырык тукум да шочмэл. Почеламутын чоналтмыже, сюжет дене ойлымаш деке лишыл улмыжо, йылмыже (танастарымаш, эпитет, ойсавыртыш-влак, мутын вияш да вончештарыме значенийже). И. Одар. Калыкын илыш-йулажым, койыш-шоктышыжым сайын палыше писатель. (2 шагат) «Таргылтыш». Йоча-влакын сын-кунышт, койыш-шоктышышт, илыш да пуртус кончышвлакым умлаш тыршымышт. Произведенийын калык ойпого да этнографий негызше, мыскара сынже, содержанияйым почын пуымаште пейзажын функцийже.

Ойсавыртыш, эпитет, танастарымаш-влакын ойлымашын идейный содержанияйжым почын пуымаште рольышт, персонаж-влакын шум-чон йулымышт, авторын герой-влак деке кумылжо. Н. Ильяков. Писатель нерген ой. (2 шагат) «Латик кролик». Ойлымашыште тарватыме морально-этический йодыш-влак. Ава-ача да йочавлак кокласе кыл. Самырык тукумым ончен куштымаште ешын да школын верже. Произведенийын тун шонымашыже. Текстыште калыкмутын верже. Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат) В. Абукаве-Эмгак. «Йошкар энер»; К. Васин. «Эчу»; Н. Егоров. «Чарайолан жапем» (повесть гыч ужаш); М.М. Иванов. «Мичуш»; М. Шкетан. «Яку», «Якшывай», «Патыр шольо-влак»; Ш. Осып. «Кориш».

Ава-кава. (3 шагат) А. Александров-Арсак. Автор нерген ой. (1 шагат) «Тау, авай». Почеламутын тун шонымашыже, нравственный сынже. Лирический геройын ава деке кумылжо, тауштымсо шомакше. Аван образше. Произведенийын сылнылык ойыртмемже. З. Дудина. Поэт нерген ой. (1 шагат) «Авай дене пырля». Ава – йочалан эн лишыл да шерге айдеме. Тудын дене куаныме да кугешныме кумыл. Аван икшывылан волгыдо шижмашым, илыш ушаным ончыктышо вийкуатше. Почеламутын йылме ойыртмемже. Шке

семын лудаш да канашаш. (1 шагат) Г. Гадиатов. «Мемнан тукумын ава», А. Иванова. «Ава кид», «Аваем ош пижым мыланем пидеш; Н. Ильяков. «Авамлан»; Д. Исламов. «Авай»; Г.Г. Кармазин. «Ава»; С. Николаев. «Авамлан»; В. Осипов-Ярча. «Ава гай шочмо мланде»; В. Петухов. «Авам»; В. Рееж-Грохов. «Каласе, авием».

Шочмо кундемьсе пуртусын волгыдо сынже. (6 шагат) К. Беляев. Писатель нерген ой. (2 шагат) «Изи тумо». Ойлымашыште пуртус теме гоч тукум кокласе кылым суретлымаш. Илалше енын да йочан койыш-шоктышышт, икте-весе деке кумылышт. Автор-повествовательын Павликын волгыдо ончыкылыкшылан ушанже. Изи тумын символ сынан образше. В. Колумб. Поэт нерген ой.(1 шагат) «Чодыра йомак» Поэтын марий чодырам, тудын поянлыкшым волгыдо кумыл дене суретлымыже. Лирический геройын койышыжо, пуртус деке шижмашыже. Авторын аллегорий йоным мастарын кучылтмыжо. Произведенийын сылнылык ойыртемеже.

А. Федоров. Марий пуртусым да йоча туням келгын шымлыше писатель. (1 шагат) «Выле-выле», «Турий», «Шушпык». Авторын пуртус илышым туткын шымлымыже. Марий кундемьште идалыкын турло жапыштыже вашлиялтше кайык-влакын муро йукыштым, онарыме ойыртемыштым устан почын ончыктымыжо. Шадт Булат. Поэт нерген ой. (1 шагат) «Ший памаш». Почеламутышто пуртусын кумылым нолтышо вийже, чеверлыкше, поянлыкше. Чыла чонанын да пуртусын вашкылышт. Памаш – пуртусым, чыла чонаным иктешыше символ сынан образ. Литератур теорий: лирический почеламут. Рифме. Лирический почеламутын сылнымут образше. Олицетворений. Эпитет. Метафор. Прозо ден почеламут коклаште улшо икгайлык да ойыртеме. Кызытсе марий сылнымутышто пуртус теме. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат) А. Бик. «Шошо лирике»; В. Бояринова. «Чодыраште»; А. Васильев. «Ломбо пеледыш»; В. Изилиянова. «Эр шошым»; Йыван Кырля. «Шошо кече»; Ю. Чавайн. «Март», «Апрель», «Май»; Г. Сабанцев. «Кечыйол тошкалтыш дене»; С. Чавайн. «Кенеж».

Шочмэл – чевер. (3 шагат) С. Вишневский. Шочмо кундемым моктен мурышо поэт. (1 шагат) «Марий Эл». Почеламутын патриотизм сынже. Поэтын шочмо калык, шочмо кундем, тудын поянлыкше дене кугешнымыже. Муро да почеламут: икгайлык да ойыртеме. Произведенийын йылмыже, шонымашым почын пуышо ойсавыртыш-влак. Надежда Сильби. Чуваш поэтессе нерген кучык ой. (1 шагат) «Шумбел Чуваш мландем». Лирический геройын шочмо кундем дене кугешныме кумылжо. Почеламутышто кажне айдемылан шочмо-кушмо вер эн лишыл, эн сылне улмо шижмашым шындарымаш. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат) А. Бик. «Марий Эл»; Л. Дербенов. «Йошкар ола»; Н. Егоров. «Курык серем – шочмо верем»; М. Емельянов. «Шочмо вер»; А. Канюшков. «Козьмодемьянск»; В. Колумб. «Олаэм»; Сем. Николаев. «Марий чодыра», «Марий луман ола»; В. Панов. «Илышемын эн чеверже».

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш □ Турло жанран литератур производенийым умылен лудшаш. □ Произведенийын темжым, тун шонмашыжым рашемдышаш. □ Произведенийым устан лудшаш: логический пералтышым да чарналтышым, ойсемым кучылтшаш, текст дене келшышын ой йогыным эскерышаш.

□ Содержанийым турло йон дене каласкалымаш (тичмашын, тунжым ойырен, план почеш, герой ден событий-влаклан акым пуэн, геройын ойыртемалтше койышыжым почын). □ Произведенийым лончылымо да образ дене кылдалтше йодыш-шамычлан вашмутым пуышаш. □ Текстым ужаш-влаклан шеледен, вуймутым пуэн моштышаш. □ Турло производенийласе герой-шамычын койыш-шоктышыштым танастарышаш, икгайлыкым да ойыртемем муын моштышаш. □ Турло авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш. □ Шке семын лудмо производений-влакын содержанийыштым, герой ден событий-шамычым палышаш. □ Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да вес калык литератур дене танастарышаш. □ Планым чонышаш, турло сынан творческий пашам возышаш. □ Ушеш тунемшаш да устан каласкалышаш.

Наизусть тунемшаш производений-влак

С. Чавайн. «Ото». Г. Микай. «Пормо». М. Казаков. «Миша». З. Дудина. «Авай дене пырля». Шадт Булат. «Ший памаш». С. Вишневский. «Марий Эл».

VI класс (51 шагат) Ончылмут. (1 шагат.) Сылнымутан литератур – илышын воштончышыжо. Тудын тун геройжо, вийже да кулешлыкше. Калык ойпого. Калык лирике. (2 шагат.) Лирике нерген туналтыш умылымаш. Калык лирикын калыкын туняумылымашыжым, койыш-шоктышыжым, илыш-йулажым, кумылжым почын пуымыжо, айдемын чон корго моторлыкшым, уш-акыл поянлыкшым ончыктымыжо. Муро – сем да мут дене каласыме производений. Калык мурын турло улмыжо: ожнысо неле илыш, еш илыш да йоратымаш нерген, тулык енын мурыжо, рекрут да салтак муро, авыл (обряд) муро, муро-шонымаш, такмак-влак да т.м. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) Калык муро-влак: «Аван кымылжым ужаш ыш ли», «Тулык ден вараш». Календарь да йула дене кылдалтше муро-шамыч. Рекрут муро-шамыч. Такмак-влак. Тоштыен ой. (5 шагат.) «Кавасе удыр – кутучо». Мифыште марий калыкын туняончалтышыже, илышумылымашыже, пуртус дене кылже. Поро ден осалын вашпижмышт, вуйваш шогымышт.

«Илыше ку». Легендыште патыръенын шочмэл, калык верч колянымыже, чын верч шогымыжо, патырлыкше. Шоналтыде ыштыме пашан лектышыже. Акпарс нерген преданий. Произведенийыште ончыктымо историй событий-влак. Марий талешкын калык верч колянымыже. Тудын пенгыде уш-акылже, калык ончыкылык илышым ужын моштымыжо, илыш чыным шотыш налын, лудде, шонымашке шуаш тыршымыже. Литератур теорий: литератур да

фольклор. Тоштыен ой нерген умылымаш. Миф, легенде, преданий. Гиперболо. Литото. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) Тоштыен ой-влак: «Кузе апшат юмо олмеш шинчын», «Тиде туняште суапет ок лий гын, вес туняште илашет йосо», «Кузе марий калык тамак шупшаш да арака йуаш тунемын», «Марий удыр Ирга», «Болтуш». Калык ойлымаш-влак: «Шем ушкалнам пире кочкеш», «Уй ден муйым коч», «Кузе ушкыжым шолышт кочкыныт». М. Казаков. «Акпарсын маршыже; С.Г. Чавайн. «Чоткар патыр», «Йыланда». Эпос. (3 шагат.) А. Спиридонов, А. Мокеев. «Югорно». (18-ше мур.) Поэт-влак нерген кучык ой. Эпосысо Пампалчын эрык да йоратымаш верч пенгыдын шогымыжо, осал вий ваштареш кучедалмыже. Йомакысе да эпосысо Пампалчын образше, ойыртмемже да икгайлыкше. «Калевала». (1-ше рун гыч ужаш. А. Иванова кусарен.) Эпосышто сандалыкын да Мландын шочмыжым финн-угор калык-влакын туняумылымашыштан негызлен суретлымаш. Марий сылнымутышто сар теме. (12 шагат.) В. Иванов. «Вудшо келге, серже тура». Писательын сылнымутан литературыш толмо корныжо. (5 шагат.) Кугу Ачамланде сар жапыште марий ялын, йоча-влакын илышышт, калыкшамыч кокласе келшымашын пенгыдеммыже. Литератур теорий: произведенийын вуймутшо. Тематике да проблематике. Г. Матюковский. «Петю» (ужаш-влак). Поэт нерген ой. (2 шагат.) Изинекак луддымо кушшо рвезын тале, шочмэлым йоратыше салтакыш савырнымыже. Тудын курымашлык подвигше. Литератур теорий: лироэпике, поэме. Произведенийын пафосшо. Н. Лекайн. «Шортньо падыраш» (посна ужаш-влак). Писатель нерген ой. (5 шагат.) Кгу Ачамланде сар жапыште йоча-влакын келшен, икте-весылан полшен илымышт, шочмэлым тушман деч аралымашке вий шутымо надырым пышташ тыршымышт. Литератур теорий: литератур герой. Персонаж (тун да второстепенный). Сюжет да композиций. Эпизод портрет. Диалог да монолог. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) В. Юксерн. «Атаманыч». Пуртус, шочмо мланде да калык. (8 шагат.) Семен Николаев. «Ик пушенге ок ыште пуртусым». Шочмо кундемым моктен мурышо поэт. (2 шагат.) Кажне калык шудыр семын йолга. Но нуно, пырля ушнен илен гына, илышым тузатен кертыт. «Кугешна лумжо дене марий». Литератур теорий: лирике, почеламутын чоналтмыже. Рифме. Строфа. Поэтын шочмо калык дене кугешнымыже, тудын аклыме кумылжо. А. Мичурин-Азмекей. «Керем онго». Марий пуртусым келгын шымлыше писатель. (2 шагат.) Ойлымашыште шочмо вершорым йоратыме да пуртус поянлыкым аралыме йодышым нолталмаш. Литератур теорий: автор-повествователь нерген умылымаш. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) Э. Анисимов. «Тодыштмо ломбо аршаш»; Ю. Артамонов. «Чрдыра орол»; А. Васильев. «Турист ойла, мый йоратем пуртусым»; К. Васин. «Серыш»; В. Горохов. «Шочмо мланде»; Г. Матюковский. «Шордо»; А. Мичурин-Азмекей. «Оланге да шеренге», «Шумдымо айдеме»; С. Николаев. «Кугешна лумжо дене марий»; А. Тимиркаев. «Шочмэл». А. Иванова. «Ойлат, каяш гын мланде турыш...» Шочмо кундемым моктен мурышо поэтессе. (1 шагат.) Почеламутышто шочмо кундем, ача-ава сурт дене кугешнымаш кумылым

ончыктымаш. Г.Сабанцев. «Шочмо пыжаш». Поэт нерген ой. (1 шагат.) Кажне айдемылан шочмо верын шерге улмыжо, чон ласкалыкым, вийым, творчествомлан ушаным да энэртышым пуэн шогымыжо. Литератур теорий: лирический жанр-влак: почеламут, моктеммур (ода), элегий. Мустай Карим. «Куэ лышташ нерген». Поэт нерген кучык ой. (1 шагат.) Почеламутышто Российысе калык-влакын иза-шольыла келшен илымыштым суретлымаш. Паша айдемым илаш туныкта. (5 шагат.) В. Сапаев. «Мом каласет, Миля?» Писатель нерген ой. (3 шагат.) Повестьыште йоча-влакын тушкан келшен илымыштым, пайдале мер пашам шуктен шогымыштым, пашаш шуаралт кушмыштым суретлымаш. Авторын шкешотан йоча илышым моштен, романтике сыным пуртен почын пуымыжо. Литератур теорий: эпический жанр: ойлымаш, повесть. И.Горный. «Мый удем». Поэт нерген ой. (1 шагат.) Почеламутышто пашан верже да кулешлыкше нерген шонкалымаш. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) В. Исинеков. «Ямбердинын дневникше».

Йоча тунемме ий мучаште мом ыштен моштышаш - Фольклор да сылнымутан произведенийласе герой-влакын образыштым танастарен моштышаш, тушто нолталме «поро» да «осал», «мотор» да «мотор огыл», «луддымылык» да «лудмаш» концепций-влакым лончылен кертшаш.

- Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан тест-влакым умылен, устан да сылнын лудшаш. - Жанр ойыртемем, теме ден идейым, пафосым палышаш. - Тунемме произведений гыч кулешан посна эпизодым ойырен моштышаш. - Событий-влакын амалыштым, нунын кушко шуктымаштым умылтарен кертшаш. - Тунемме текстыште образный мут ден ойсавыртыш-влакым, сылнештарыме ой-шамычым (танастарымаш, эпитет, уэш-пачаш каласымаш, гиперболо, литото да молат), пуртус суретым мушаш, событий-влак каен шогышо, содержанияйым почын пуышо, тун шонымашым рашемдыше верлам палемден умылтарен сенышаш. - Геройын койышыжым, сын-кунжым эскерен, тудлан ойлымо-возымо характеристикым пуэн моштышаш. - Содержанийым турло йон дене каласкален да возен (тичмашын, кучыкын, тунжым ойырен, комментарий дене, герой ден событий-влаклан акым пуэн) кертшаш. - Произведенийын содержанияйжым палымым да умылымым тергыме йодышшамычлан вашмутым пуышаш. - Турло произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым танастарышаш, икгайлык ден ойыртемем муын моштышаш. - Турло авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш. - Шкегыч ыштыме мутерысе мут ден ойсавыртыш-влакым ойышто, серыме годым кучылт моштышаш. - Шке семын лудмо произведенийлан, событий ден герой-шамычлан шке шонымашым каласен да возен кертшаш. - Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танастарышаш. - Планым чонышаш. - Сочинений элементаран изложенияйым возышаш. - Сочиненияйым (планым чонен, кулеш цитатым поген, черновик дене пашам ыштен) серышаш. - Ушеш тунемме произведений-влакым сылнын каласкалышаш.

Ушеш тунемшаш произведений-влак Наизусть тунемаш 6 произведений пуалтеш. Нунын кокла гыч кумытшо программыште почела шогат: А. Иванован «Ойлат, каяш гын мланде турыш...», Г. Сабанцевын «Шочмо пыжаш» да Мустай Каримын «Куэ лышташ нерген» почеламутышт. Тыгай радам йоча-влакым туныктыммо годым нелылыкым луктын кертеш. Садлан туныктышо шке шонымыж семын произведений-шамыч тунемме радамым вашталтен кертеш. Тунемшаш произведений-влак: «Вудшо йога, серже кодеш» муро. Г. Матюковский. «Петю» поэме гыч ужаш. Сем. Николаев. «Ик пушенге ок ыште пуртусым». А. Иванова. «Ойлат, каяш гын мланде турыш...». Мустай Карим. «Куэ лышташ нерген».

VII класс (34 шагат)

Ончылмут (1 шагат) Лудшо - герой - автор. Айдемын илышыштыже сылнымутан литературын верже. Литератур теорий: литератур – мут искусство.

Марий сылнымутышто калык историй (1 шагат) Я.Элексейн. "Ормок". Марий калыкын илышыжым келгын палыше писатель. (3 шагат) Кугезе марий-влакын илыш-йулаштым, койыш-шоктышыштым, сурткорго поянлыкыштым, погыштым, пашаштым устан суретлымыже. Повестьын нравственный сынже. Ормокын да Лотайын, Ормыза ден Чепишын, ватыжын, Ямбикан, Эшполдын сын-кунышт, койышышт. Социально-нравственный сынышт, илыш деке ончалтышышт, пурымашышт. Писательын мастарлыкше. Повестьын йылмыже, тошто марий илышым, историй чыным суретлен ончыктыммо ойыртемыже. Литератур теорий: архаизм, портрет, пейзаж. Ким Васин. "Юкей Егоров". Писательын творчествыштыже марий калыкын илен толмо корныжо. (3 шагат.) Ойлымашын историй событиеш негызлалтмыже. Российысе вес калык дене пырля марий калыкын социальный шыгыремдылмаш ваштареш шогалмыже. Кок тушка герой. Нунын сын-кунышт, койышышт, илыш позицийышт. Марий старшина Юкей Егоровын неле илышпурымашыже, эрык верч кучедалше-влак радамыш шогалмыже. Ялкийын патыр койышыжо. Произведенийын героико-патетический сынже: шумчоным тарватыше, ойгандарыше, кундарыше кумылжо. Писательын событий-влакым суретлымаште мастарлыкше. Ойлымаште пуртусын верже. Произведенийын чоналтмыже, авторский чакналтыш. Йылме ойыртемы. Литератур теорий: монолог, диалог. Тушка сцене. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) К.Васин. "Мурызын шомакше", "Атаманын кердыже"; Ш. Осып. «Акырсаман». В. Юксерн. «Вудшо йога – серже кодеш». Писатель нерген ой. Творчествыштыже илыш гыч налме герой-влак. (3 шагат.) Первый марий академик Василий Петрович Мосоловын йоча да рвезе годсо жапше, йорло кресаньык ешеш шуаралтмыже: ойгыжо, куанже, тунеммыже, илыш

позицийже, нравственный сынже, пуртус дек кумылжо, пуртус вийым умылаш тыршымыже, ылыш дек мелын шогымыжо. В.П. Мосолов – калыкын эргыже.

Повестыште ылыш чын да авторын шонен лукмыжо (художественный вымысел), нунын кокласе кыл. Повестын йылмыже. Литератур теорий: сылнымутан литературышто ылыш чын да авторын шонен лукмыжо. В.Сузы. "Вакш йонышта". Писательын усталык корныж нерген ой. (2 шагат.) Произведенийыште ял ылышым, элкоргысо вашталтышым ончыктымаш. Павыл ден Микита кокласе вашпижмашын негызше. Ойлымаште «порылык» да «осаллык», «айдемын пурымашыже» да «чап», «сулык», «намыс» умылымаш-влакын ончыл радамыш лекмышт. Герой-влакын – Павылын, Микитан, Хотин – сын-кунышт, ойыртемашт. Произведенийысе вуймут ден тун шонымашын кылдалтмышт. Пейзажын событий-влакым рашемдаш полшымыжо. Литератур теорий: эпиграф. Антитезе. Шке семын лудаш да канашымаш. (1 шагат.) В. Исинеков. «Капар тукум»; В. Колумб. "Шытыше уржа изи-изи ош йуксо гае"; И. Ломберский. "Чын лумжо Кузьма"

Марий поэзийын у сын, формо дене пойдаралтмыже. (7 шагат.) Олык Ипай. Поэт-новатор. (2 шагат.) «Шыже кечын». Поэтын у саманлан куан мурыжо, шочмо калыкын паша кумылжым чапландарымыже. Илышыште да пуртусышто лийше посна кончышым да событийым сылне образ-влак гоч суретлаш, лирический геройын шум-чон шижмашыжым келгын почын пуаш тыршымыже. Поэтын пуртус, йоратымаш нерген поэзийыштыже философий сын, у образлак, сылнештарыме йон. «Поэт» (триолет). Почеламутын содержанияже да тун шонымашыже. Кугу поэт С.Г. Чавайнын творчестважым аклыме кукшыт. Авторын возымаштыже оптимизм шулыш, кугешныме кумыл. Почеламутын чоналтме ойыртемже, сылнештарыме йонжо-влак. Сылнымут мастарын марий поэзийым у поэтический формо-влак дене пойдарымыже. Литератур теорий: поэзий да проза. Лирике. Лирический произведенийылакын турло лиймышт, видышт, нунын коклаште икгайлык да ойыртм. Триолет. Йыван Кырля. Поэт да киноартист.(2 шагат.) "Шочмо кече".

Почеламутышто авторын эрыкым, пиалан ылышым моктен мурымыжо. Произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Поэтын шке ылышыж гоч калык ылышым суретлымыже. Лирический геройын нолталтше кумылжо, ылышыште шке вержым мумыжо. Почеламутын темыже да тун шонымашыже. Ава – ылышын негызше, ылышумылымашын чынже да сынже. Произведенийын нравственный да лирике сынже, лывырге йылмыже. "Муралтем мый йывыртен". Поэтын эртен кодшо ылышым шарнен, ончыкылыклан нравственный куварым вакшмыже, пурымашым палемдымыже. Почеламутышто ылышлан куан кумыл нолтмо, шум гыч лекше мурын раш, яндарын йонгалтмыже. Литератур теорий: танастарымаш, ассонанс, аллитераций, метафор. А.Бик. "Сонет-влак". Поэт нерген ой. (2

шагат.) Произведенийын идейный содержанияйже. Поэтын турло кундемлаште илыше марий-влак коклаште улшо кыл проблемым тарватымыже. Сонет - почеламут дене возымо произведений. Тудын формажо. Литератур теорий: сонет. Амфибрахий. Анапест. Шке семын лудаш да тунемаш. (1 шагат.) Г. Гадиатов. "Авамлан"; З. Дудина. «Кас кава»; В. Изилиянова. «Йулат ваштарвлак»; В. Колумб. «Шочмо кундемаште».

Марий сылнымутышто мыскара жанр традиций. (4 шагат.) М.Шкетан. Писательын мыскара ойлымашыже-влак. (3 шагат.) "Ече". Иванов Васлийын сын-кунжо, койышыжо, шонкалымашыже, вашталт толмыжо. Иванова Марпан илыш позицийже, илышумылымашыже, пелашыжым чын корныш виктараш тыршымыже. Ойлымашын чоналтме ойыртемже, йылмыже. "Парашют". Произведенийын "Ече" ойлымаш дене икгайлыкше. Шемер енын илышышкыже спортын шынен пуремыжо. Майрукын образше. Спортым, поснак парашютым, йоратен шындымын амалже. Ипат кочажын спорт деке мелын лийме корныжо. М.Шкетанын мыскара ойлымаш-влакым возымо мастарлыкше, произведенийвлакын чоналтмыже, сылнылык да йылме ойыртемаште. Литератур теорий: мыскара, юмор да сатир. Мыскара ойлымаш жанрын ойыртемже (чоналтмыже, сылнештарыме йонжо-влак, мыскара элементше). Мыскара ойлымаш жанрыште М.Шкетанын традицийже.

Шке семын лудаш да канашымаш. (1 шагат.) Дим. Орай. «Осып Ваня»; М. Рыбаков. «Мик-мек»; М.Шкетан. "Меран лу", "Команмелна"; С.Г. Чавайн. «Орва шудыр ден орва пашкар», «Темдыме купеч да ушан судья».

Кинде – илыш негыз. (6 шагат.) Ю.Артамонов. "Киндет перкан лийже". Писательын творчествож нерген ой. (3 шагат.) Произведенийыште «Кинде – илыш вий, илыш пиал, тиде пиалым аклен да перген моштыман» тун шонымашым шындарымаш. Киндым ончен-куштышо Васи Йыванын сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже. Тудын паша усталыкше, киндым ончен куштымо акым палымыже, у тукымым шке илыш опытлан эртерен тунуктымыжо. Пашаште чапым налше, илышым палыше ен ден самырык кокласе кыл. В. Абукаев-Эмгак. «Кинде шултыш». Писательын усталык корныж нерген ой. (2 шагат.) Ойлымашын нравственный негызше, сынже, келгытше. Семонын койышшоктышыжо, кинде деке кумылжо, тидлан амалже. Киндын илышым аралыме вийже. Произведенийыште тудым аклыме да перегыме йодышын пусын шогымыжо. Ава да икшыве кокласе кыл. Ойлымашын чоналтмыже да сылнылык ойыртемже. Литератур теорий: произведенийын сюжетше. Сюжетын элементше-влак (экспозиций, завязке, действийын кушкын толмыжо, кульминаций, развязке) нерген умылымаш. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) И. Горный. «Кинде»; В. Дмитриев. «Кинде»; Д. Исламов.

«Кинде», «Ну роза»; А. Селин. "Кумшо кинде", "Кинде - ылыш вож"; И.Стрельников. "Пасу лушка"

Могай ылыш, тугай жап. (12 шагат.) В. Колумб. Поэтын ылышыже да творчествыже нреген ой. (3 шагат.) «Шочмо йылме». Айдемын ылыш пурымаштыже шочмо йылмын верже. Шочмо йылме – эн шерге поянлык. Тудын шочмо мланде, шочмо калык дене кылдалтмыже, кумда ылыш корныш лекташ волгыдо ушаным, вий-куатым пуэн шогымыжо. Почеламутын чоналтмыже, йылме ойыртмемже. «Мыйын корнем». Кугу Ачамланде сар жапысе ылышым авторын шке ылышыжлан энтертен иктешлымыже. Лирический геройын образше, тудын ылыш лонгаш пашаш шуаралтмыже, нравственный сынже, волгыдо кумылжо, сылнылыкым, поэзийым йоратымыже. Поэмын гражданский сынже, чоналтмыже, сылнештарыме йонжо-влак. Литератур теорий: автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Лирический герой да тудын образшым суретлыме йон-влак. В.Регеж-Горохов. «Элнет». Артист, поэт, писатель, драматург. (1 шагат) Поэтын шочмо кундем, шочмо калык нерген шум гыч лекше ойжо. Элнет – марий мландым иктешлыше символ сынан образ. Почеламутын шонкалаш таратымыже, кугезе мланде деке йоратымаш шижмашым да кугешныме кумылым тарватымыже. Произведенийын сылнылык ойыртмемже. Литератур теорий: символ нерген умылымаш. Г.Матюковский. Поэт нерген ой. Тыныс ылыш да сар корно поэтын творчествыштыже. "Сенымаш корно дене" (роман гыч ужаш). Романын нравственный негшызше. Тыныс ылышын ойыртмемже, идейный сынже; тыныс ылыш ваштареш шогышо вий - шучко сар. Мишук ден Нина - тыныс ылышын символышт, пиалан ылышын рудышт; сын0кунышт, кумылышт. шонымашышт. Суан курылтмын амалже. Мишук ден Алексейын ылыш позицийышт, умылымашышт. Патрылык, патриотизм. Эртыше ылыш да кызытсе жап. Калык ылыш-йула ойыртмем. Суан йула. Салтакыш ужатыме йула. Романын йылме ойыртмемже. Танастарымаш. эпитет, аллегорий, авторский отступлений. Нунын событий-влакым, путынь содержанияйым почын пуымаште верышт. Почеламут дене возымо роман. В.Сапаев. Писатель нерген ой. Туныктышо да писатель. Творчествыштыже йоча ылыш тема. "Мом каласет, Миля?" повесть Писательын йоча-влакын тушкан, келшен ылымыштым, общественно пайдале пашам шуктен цшогымыштым, пашаш шуаралтмыштым суретлымыже. Авторын шкешотан йоча ылышым моштен, романтика сыным пуртен почын пуымыжо. Милян ойыртмемалтше сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже, пайдале пашан кулешлыкшым, йоча-влакын тушко ушнаш кулымым умылымыжо. Юран тунеммаште, пашаште шкенжым ончыктымыжо, Толян моло деч ойыртмемалт шогымыжо. Тиде койышын амалже. Нравственный тусшо: куанже. ойгыжо, шонымашыже, тушка ылышыш, пашаш ушнымо корныжо.

Повестынын содержанияйжын ойыртёмже, тудын идеяно-художественный сынже: йоча-влакын илыш чыным кычалмышт, чумыр пашам ыштымаште коллективын вийже, айдемым шуарымаште ойыртёмже. Повестыште пуртус сурет, тудын верже, содержанияй дене кылдалт шогымо ойыртёмже. Повесть нерген шинчымашым келгемдымаш. Шадт Булат. Поэт нерген ой. "Ший памаш". Пуртусын кумылым нолтышо вийже, айдемым, турло янлыкым, кайыквусым шкеж деке шупшыш шогымыжо, илышыште пуртус дене чыла чонан кокласе кыл, икте-весе полшымо дене пойдаралт, келшен толмышт. Поэтын памаш юзо вийжым, турло янлык ден кайыквусын ойыртёмалише койышыштым почын пуымыжо. Памаш - пуртусын, чыла чонаным иктешлыше образ-символ. Литератур теорий: почеламутын чоналтмыже. Кок слоган стопа (ямб, хорей). Ударениян да ударенийдыме (мужской да женский) рифме-влак. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) А. Конюшков. «Простыи мыньым, мары йылмы!»; Г. Матюковский «Сенымаш корно дене» (ужаш-влак); С. Николаев. «Шочмо йылме»; В.Регеж-Горохов. "Кузе илет, ялем"; А.Селин. "Мемнан урем"; А.Степанов. "Шочмо йылме. Леена Лаулайнен. «Чачавий». Финн поэтессе нерген кучык ой. (1 шагат.) Айдеме лумын илыш пурымаште верже. Авторын «Лумнеретым кушно кучо» калык ойын шонымашыжым, кеч-могай илыш ситуацийыште шке лум дене кугешныме кумылым почын ончыктымыжо. Почеламутын марий калык ойпого дене кылже, сылнылык ойыртёмже, муро пурымашыже. Ушеш тунемаш произведений-влак. А.Бик. "Сонет-влак" (ужаш). Йываан Кырля. "Шочмо кече". В.Колумб. "Шочмо йылме". Олык Ипай. «Шыже кечын». В. Регеж-Горохов. «Элнет». Шадт Булат. "Ший памаш". Л. Лаулайнен. «Чачавий».

VIII класс (34 шагат)

Ончылмут. Илышым искусствышто образ гоч ончыктымаш. Сылнымут образ. Литератур - сылнымут искусство. Искусствын моло видше. Литературын турло жанрже.

С.Г.Чавайн. Илыш-корныжо да творчествыже. "Акпатыр" Драмын исторический негызше. Чоналтме ойыртёмже. Драмын героический сынан улмыжо. Илышым кумдан авалтымыже. Калыкын шке верч кучедалмыже. Акпатыр. Геройын произведенийыште верже, рольжо, характерже. Илыш деке ончалтышыже. Событий-влакын вашталт толмышт семын тудын кушкын, виян толмо ойыртёмже. Сын-кунжо, калык верч шогымыжын амалже да нравственный негызше. Повстанец-влакын атаманышт марте кушмыжо, героико-романтический тусшо. Пекеш Савий. Акпатыр дене танастарымаште тудын сын-кунжо, калык деке ончалтышыже, илыш умылымашыже, койышыжо. Паймыр ден Токтанай. Калыкын ойыртёмалтше, ушанле, чын верч шогышо, пенгыде эргышт. Тойблат ден Пашай. Социальный сынышт, койышышт, илышыште верышт. Эвика ден Эвай. Чон моторлыкышт, пенгыдылыкышт, нравственный сынышт. Эвайын

ачаже Муканай, Пекеш Савийын ватыже Верай, Марпа удыржо, тулык вате Малика. Сын-кунышт, огышт, куанышт, ылышышт. Авторын Акпатыр да моло герой-влак деке кумылжо. Драмыв социальный сынже. Драмывште марий калыкын ылыш-йулаже. Илыш чын, историй событий-влак да авторын шке шонмашыжым ешарымыже (вымысел). Произведенийын йылме ойыртемыже, драмывште калык устный творчестве, поэтический йылмын верже. Литератур теорий: образ-характер. Литературывшто историй ылыш да тудым сылнымут гоч ончыктымаш (вымысел). Драме. Опере, либретто, арий, хор нерген умылымаш. "Пеледыш жап". Почеламутым возымо жап, тудын ойыртемыже: тургыжландарыше, ушаным пуышо. Марий пуртусын тыныс шулышан, эрыкым, моторлыкым шарыше улмыжо. Пуртус - символический образ. Пуртус сурет гоч поэтын социальный ылыш явленийым, марий калыкын ончыклымшым ончыктымывжо. Пуртусым шижын моштымаш, ылыш куан, сылнымут ойыртемы. Почеламутын чоналтмыже, олицетворений сынан улмыжо. Почеламутым возымо ойыртемы. Шке семын лудаш да канашаш. (1 шагат.) С.Г.Чавайн. "Сай кутырет, марий калык!"; "Революций", "Совет автономийыш ушнымылан". (Туныктышын темлымыв да тунемше-влакын ойырен налмышт почеш).

Ешартыш литератур. "Калык шумывшто" (С.Г.Чавайным шарнымаш статья-влак). Шабдар Осып. Поэтын ылыш-корныжо да творчествывже. Марий сылнымутан литературывшто О.Шабдарын верже.

"Марий кундемлан" Поэтын шочмо калыкшын ончыклым ылыш пурымашыжым палемден сугыньлымывжо. Почеламутын кумыл нолтышо, патриотическо-романтический, торжественный сынан, ончык ужшо улмыжо. Почеламутын интонацийже, ритмже. "Вурс йук" Почеламутын ылыш чынже. Индустрийым вияндымаште да ылышым ончык колтымаште, тузатымаште, ола ден ял кокласе кылым пенгыдемдымаште поэзийын верже; тудын вийжым, суапшым, надыржым ончыктымаш. Поэтын позицийже: кугу паша дене шолын шогышо ылышыште поэт ончыл верыште трибун семын лийшаш, ылыш лонышто шолшаш, калыкым ончык вудышаш. Поэзий ден кусле сем. Нунын ылышыште символ сынан улмышт. О.Шабдарын лирический произведенийже-влак: "Эрдене чодыраште", "Шошо мардеж". Лирика, лирический произведений-влакын турло лиймышт, видышт, нунын коклаште икгайлык да ойыртемы. Литератур теорий: поэзий да проза. Символ. Н.Игнатев. Илыш-корныжо да творчествывже. "Комсомол удыр". Произведенийын лумжо, темывже, ылыш чынеш негызлалтмыже. Граждан сар жапыште лийше ылыш пуламырым ончыктымаш. Миронова Огаптя - калыкын удыржо, тудын ылыш умылымашыже, ылыш чынлан пенгыдын ушанымывже, тиде ылыш чын верч лудде шогымывжо. Илышумылымашыжын амалже. Огаптян пурымашыже. Огаптян удыржо Анфисан "тул-вуд вошт" эртымывже. Илышын шерыжым, кочыжым изинек пален кушо удыр. Аважын туналмыжым умбакывже шуйымывжо. Илышыште айдемын

пурымашыже, тудын кызытсе жап дене танастарен аклымаш, нравственный негызым рашемдымаш. М.Шкетан. Илыш-корныжо да творчествыже. "Илыш ужеш". Произведенийын содержанияйже, событий-влакын илыш саман дене кылдалтмышт, илыш гыч лектын шогымышт.

"Илыш ужеш" - автобиографический сынан произведений, тудлан 1920 ийыште лийше событийын негыз лиймыже, жапын ойыртежым авторын Яков Мараев гоч почын пуымыжо. Яков Мараев - политикым, илышын турло велыш солналт шогымыжым, тушко марий-влакын ушнымыштым умылен кертше, чыным кычалше ончылъен. Кауров. Тудын илышумылмашыже. Конфликтим ышташ, событий-влакым пусемдаш авторын кинде проблемым ойрен налмыже. Кинде - илыш символыш савырныше образ. "Илыш ужеш" произведений - калык психологийым ончыктышо илыш странице. Шке семын лудаш да канашаш. Н.Ильяков. "Корнышты"; М.Шкетан. "Корнышто", "Шымле ик подкинде", "Вуйлатышын пондашыже"; Я.Ялкайн. "Енисейште - сой". (Туныктышын темлымыж да тунемше-влакын ойырен налмышт почеш). В.Сави. Автор нерген ой. "Муро орланге". Калык мурын шочмыжо. Муро, пуртус, илыш. Нунын ик шонымашым шочыктымышт: илышыште чылажат ойыраш лийдымын кылдалтын. Ойлымашын йомак сынан, туштен каласыман улмыжо. Йылме ойыртеж. Танастарымаш, эпитет, олицетворений-влак. Шке семын лудаш да канашаш. В.Сави. "Палантай; Н.Золотарев. "Пуртусын курымашлык мурыжо". Дим. Орай. Илыш-корныжо да творчествыже. "Чолга шудыр". Повестьлан негыз лийше материал. Повестьын темыже, идеяже да содержанияйже, нравственный да патриотический сынже. Сергей Суворовым ончен куштымаште аважын, Павыл кочажын, пошкудыжовлакын, кундемын, ялын, школын суапышт. Сергей Суворов - туныктышо. Тудын сар корныш толмыжо, сын-кунжо, чоншижмашыже, патырлык корныш тошкалмыже. Сергей Суворов - шочмэлын да калыкын эргыже. "Чолга шудыр" повесть - очерково-публицистический, романтический шулыш дене возымо, поэзий сынан произведений. Тун йодыш: самырык тукымым шочмэлым йораташ, тудым аралаш ямдылаш. Повестьын йылме ойыртежме, чоналтмыже, сылнештарыме йонжо-влак, сылнылык ойыртежме. Очерк, публцистика, илыш герой сылнымутан произведенийыште. Литературный герой да персонаж-влак. Тушка герой-влакын характеристике, тудым иктешлен каласыме ойыртеж.

Шке семын лудаш да канашаш. В.Ижболдин. "Кайыккомбо корно"; Дим.Орай. "Родина верч", "Онар калык"; В.Чалай. "Авамлан серыш". (Туныктышын темлымыж да тунемше-влакын ойырен налмышт почеш). Г.Алексеев. Писатель нерген ой. "Порт". Писательын ялысе илышым келгын палымыже, илыш кончышым шижын моштымыжо. Порт образ гоч шочмо ялын историйжым, пурымашыжым, ончыктыктым почын пуымо мастарлыкше. Авторын илыш, шочмо вер нерген шонаш ужмыжо. Писательын йылме мастарлыкше. Описаний, повествований. Шке семын лудаш ешартыш материал. Г.Алексеев. "Портончыл", "Ава - кече гае",

"Шошо - пайрем" Осмин Йыван. Илыш-корныжо да творчествыже. "Шочмо эл". Кугу Юл - илышын символжо. Шочмэлын поянлыкшым, моторлыкшым, изашольо калык-влакын келшен илымыштым иктешлен, ушен шогышо образ. Почеламутын сылнылык ойыртемыже, романтический, кумыландыше сынже. "Уна". Марий удырамашын илышыже, туняумылымашыже, калыкын илыш-йула ойыртемыже, геройын тудым жаплымыже. Унай - илышыште шке вержым пален, умылен шогышо образ: икшывыжым шот дене ончен куштымыжо, куанже, паша верч колянмыже, Эксыде тыршымыже, ура чонан айдеме улмыжо. Унайын, вес кундемласе илышым ужын, шумчон, уш-акыл поянлыкшым, туняончалтышыжым, умылымашыжым пойдарымыже, кумдандымыже. Поэмын лирический сынан улмыжо, шумчон шижмашым почын пуымаште пуртус суретын, калык ойпого поянлыкын, сылнештарыме йон-влакын верышт. Поэмын ойыртемылтыше йылмыже: эпитет, танастарымаш-влак. Шке семын лудаш да канашаш. И.Осмин. "Керебеляк", "Пунчер", "Шемшыдан пасу". Литератур теорий гыч сведений-влак: драме, контраст, интонаций, вымысел; олицетворений, инверсий, риторический йодыш, обращений; лирика; очерк, публицистика; произведенийын чоналтымые (экспозиций, завязке, действий, кульминаций, развязке, сюжет); юмор, сатире; характеристике.

Наизусть тунемаш произведений-влак. С.Чавайн. "Пеледыш жап"; Шабдар Осып. "Марий кундемлан";

М.Шкетан. "Илыш ужеш" (ужаш); Дим.Орай. "Чолга шудыр" (ава нерген ужаш); Осмин Йыван. «Шочмо эл», "Уна" (ужаш).

IX класс (34 шагат)

Ончылмут. Марий сылнымутан литератур нерген умылымаш. Тудын виян толмо йыжынжевлак. Исторический темылан возымо произведений-влак. Я.Ялкайн. Илыш-корныжо да творчествыже. М.Горький ден Я.Ялкайн кокласе кыл. "Андрей Толкын" Элысе илыш явлений эртымын кугу масштабан улмыжо, тудын марий ялышкат толын шумыжо. Повестьыште суретлыме герой-влакын койыш-шоктышышт, ойгокуанышт, йулашт, патриархальный илышын "помыжалтмыже", у саманын марий ялыш, ешыш шынен пурымыжо. Мер илыш да кресаньыкын илышыже. Произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Повестьыште айдемын верже, кулешлыкше. Андрей Толкынын шуаралт, кушкын толмо корныжо, илыш ончалтышыжын вестурлем виянмыже. Андрей Толкын йыр улшо герой-влак: Талкан ачаже, аваже, Зайнит Эрай, Салек, Иван Алексеевич Унгаров, Борис Николаевич. Еш, ял, школ-коммун илыш. Даулат, Русов, Мухамыттен. Айдемын шке эрыкше верч кучедалмыже, Россий калыкын ончыкылыклан ушанже. Повестьыште калык илыш-йула, фольклор да этнографий материал. Произведенийын йылме поянлыкше: ойсавыртыш,

эпитет, танастарымаш, олицетворений, пуртус сурет-влак. Чоналтмыже, сюжет корно. Литератур теорий: ойлымаш ден повесть, икгайлык да ойыртем. Тема ден идей. Биографий да автобиографий. Очерк. Шке семын лудаш да канашымаш. Я.Ялкайн. "Ужар жап", "Ола". М.Горький ден Я.Ялкайнын икте-васылан возымо серышышт. К.Коршунов. Писательын ылыш-корныжо да творчествыже. "Аксар ден Юлавий" Марий калыкын курымла вошт эртыше ылыш йыжынже. Исторический явлений да драмыште почын пуымо событий-влакын нравственный негызышт. Драматический событий-влак да айдеме ылышын пурымашыже.

Марий князь Ялантай - марий ен-влакын ушанже; тудын илемже - эрык верч кучедалме верын рудыжо. Шонымашыже, ошкылжо; кугезе йоча-влакын сугынышлан, пуртус вийлан ушанымыже. Курайын ылыш деке ончалтышыже, позицийже. Юлавий. Шумчон моторлыкшо, тужвал тусшо. Аксар, Изерге, Тулбай - марий калыкын чолга эргышт. Удырамаш-влакын ылышыште верышт (Эчавий, Тойвий, Йылдавий). Драмыште калык-влак кокласе пагален илыме кумылым ончыктымаш. Писательын марий ылыш-йулам, айдемын койышыжым почын пуымаште калык творчествын верже. Кугезе марий калыкын шочмо мланде, эрык верч, социальный да политический торсыр, шыгыремдылмаш ваптареш кучедалмыже - пьесын тун шонымашыже. Драмын чоналтме ойыртемже. Сложный план. Литератур теорий: драме, трагедий, комедий, нунын икгайлык да ойыртемашт. Произведенийын чоналтмыже, сюжетше. Н.Ильяков. Илыш-корныжо да творчествыже. "Нимучашдыме муро" ("Опак Микита") "Опак Микита" - почеламут дене возымо марий роман. Тудын темыже да содержанияйже. Опак Микита - марий калыкын ойыртемалтше образше. Тудын нравственный негызыше. Геройын шуаралт, кушкын толмо корныжо. Айдеме ылыш - калык деч, эл деч ойыраш лийдыме. Сидыр Опак - ешвуй, Микитан ачаже. Ача ден эрге кокласе кыл. Праско - тыглай марий удырамаш. Тудын ойго ден куанже, койышыжо, ылыш умылымашыже, шумчон моторлыкшо, портретше. Торговой Ватю, Микаля, поп Арсений. Произведенийын лирико-эпический сынже (лирический да авторский отступлений-влак, исторический событий-влак). Романын чоналтмыже. Антитеза. Контраст йон. Сылнылык ойыртем, калык ойпогын верже. Литератур теорий: почеламут, поэме, почеламут дене возымо роман. "Онтон Иван" Кугу Отечественный сар деч варасе ылыш ойыртем. Ту жапысе проблеме-влак. Нуным почын пуымаш. Онтон Иванын ылыш позицийже, чыным кычалмыже. Имне образым конфликт келгемдаш авторын моштен пуртымыжо. Колхоз вуйлатышын Петровын Онтон Иван да калык дене тукнымыжын амалже. Марфа - проста марий удырамаш, тудын ылыш умылымашыже.

Писательын гражданский позицийже, нравственный проблеме-влакым, айдеме ылыш ойыртемем почын пуымыжо, мастарлыкше. Ойлымаш - почеламут, поэме - повесть, роман. Икгайлык да ойыртем. Шке семын лудаш да канашаш. Н.Ильяков. "Сусыргышо пеледыш", "Лейтенант Маргос".

(Туныктышын темлымыж да тунемше-влакын ойырен налмышт почеш). Н.Лекайн. Илыш-корныжо да творчествыже. "Кугу сарын тулыштыжо" Калыкын пенгыдылыкшым, икоян улмыжым, патырлыкшым, тукым верч шогымыжым ончыктышо роман. Произведенийын нравственный негызше. Тушман тылыште ончыл эргышт да удырыштын фашист ваштареш шогалмышт. Евсей коча - калыкым ушен шогышо илалше тукымын ончылъенже. Сынкунжо, шонымашыже, койышыжо, нравственный пенгыдылыкше, шочмо эл верч вуйын шогымыжо. Алексеев Геннадий - марий калыкын эргыже. Назарченко, Зуев. Самырык тукым: Маркова Аня, Сосновский, Виктор. Ирина Павловна. Тимка Прыгунов. Романын чоналтмыже, йылме ойыртемыже. Пуртус да событий-влак. Массовый сцене-влак. Контраст. Литератур теорий: произведенийын чоналтмыже, эпический произведений. Описаний, повествований, диалог. Сюжет. Шке семын лудаш да канашаш. Н.Лекайн. "Шонго мичуринец"; В.Иванов. "Тутан" (ойрен налаш але вашталташ лиеш). Семен Вишневский. Илыш-корныжо да творчествыже. "Пиал" "Пиал" поэмын темыже: сар ваштареш да тыныс илыш верч кучедалмаш. Пэмын тун шонымашыже. Сар корным эртыше салтакын, илалше енын, айдемын илышыште шке верже нерген шонкалымыже, самырык тукымым ончен куштымаште поро традиций кулмо нерген проблемым нолталмыже. Поэмыште авторын позицийже. Геройын илыш ойыртемыже, биографийже. Поэмын лирике сынан улмыжо: авторын чоншижмашыжым, шонымашыжым, психологийжым лирический герой гоч почын пуымыжо. Поэмын чоналтмыже: геройын исповедьше, илыш-корныж нерген сугынь мутшо, шонымашыжым калык ончык лукмыжо. Йылме ойыртемы, сылнештарыме йон-влак. Содержанийым почын пуымыште лирический отступленийын, танастарымашын, олицетворенийын, авторский йодышвлакын верышт.

Литератур теорий: лирический герой, литературный герой. Авторын образше. Шке семын лудаш да канашаш. С.Вишневский. "Шум гыч шумыш"; Г.Алексеев. "Шочмо мландын шочшыжо". М.Казаков. Илыш-корныжо да творчествыже. "Келшымаш" Поэтын творчествыштыже посна верым налын шогышо, ойыртемылтыше тема. Юл энер ушым республик-влак кокласе кыл, поэтын нравственный да патриотический содержаниян поэтический йукшо. Илышын символжо - келшен илымаш. Почеламутын йылмыже, сылнештарыме йон-влак. Рифме-влакын турло улмышт. Стихосложений ойыртемы. "Поро кече" Сар жапысе шарнымаш почеш поэтын илыш панорамыже, шочмо кундемын историйже. Сенымаш кече нерген умылымаш. Патриотизм, гуманизм, нравственный шулыш - почеламутын негызше. Поэтын калык ончылно товатлыме мутшо, тудын гражданский позицийже. Почеламутын сылнылык ойыртемыже, ойсавыртыш, поэтический прием-влак. Почеламутын чоналтмыже, стихосложенийже. Размер, рифме (туналтыш да корго рифме), строка-влак. "Лесникын мутшо" Пуртус да айдемын пуртусышто верже. Лесник Япий кугызан нравственный позицийже, пуртусым, тудын поянлыкшым келгын умылымыжо, тудым

арален шогымыжо. Койышыжо, йылме ойыртемже. Поэтический ойлымаш. Сылнылык ойыртем. "Корно ужеш" (поэме гыч ужаш) XX-шо курым туналтыше историй, ылыш странице. Самырык тукумын шочмо калыкын ончыктыкшо верч колянмыже, шонкалымыже. Калык верч ямде улмын нравственный негызше, амалже. Йылме ойыртем. Сылнештарыме йон-влак. Шке семын лудаш да канашаш. М.Казаков. "Имнын шинчавудшо", "Чевер шошым", "Шумбел мланде", "Мастарлык верч"; В.Колумб. "Чодыра йомак", "Тумна". Наизусть тунемаш произведений-влак. Я.Ялкайн. "Андрей Толкын" (повесть гыч ужаш); Н.Ильяков. "Опак Микита" (роман гыч ужаш); Н.Лекайн. "Кугу сарын тулыштыжо" (роман гыч ужаш); С.Вишневский. "Пиал" (поэме гыч ужаш); М.Казаков. "Поро кече" (ужаш).

Литератур теорий сведений-влак: марий сылнымутан литератур нерген умылымаш, ойлымаш ден повесть, тема ден идей, произведенийын чоналтмыже, сюжет корно, событий-влак, действий; биографий, автобиографий, автобиографический произведений, очерк; драме, трагедий, комедий; почеламут, почеламут дене возымо роман; ойлымаш - почеламут, поэме - повесть, роман, икгайлык да ойыртем; эпический произведений, описаний, повествований, диалог, монолог, сюжет, контраст; стихосложений ойыртем, лирика. Лирический герой, образ, характер, персонаж; авторын образше, авторын позицийже.

ИЙ МУЧКО ТУНЕММЫМ УШЕШТАРЫМАШ

V-VII класслаште шинчымашым налше тунемше палышаш: - сылнымутан литературым, научно-популярный литературым, калык устный творчеством, нунын коклаште улшо ойыртемем; - сылнымутан произведенийысе геройым суретлен ончыктымым (портрет, авторын характеристикыже; эпизод, сюжет, йылме поянлыкын сылнештарен ончыктымыжо). Тунемше-влак палышаш улыт: □ посна эпизодын событий-влак дене кылжым; геройын койышыжым, моло персонаж-влак дене кылжым, ойлымо йылмыжым; авторын характеристикыжым шотыш налын, тудлан характеристикым; □ произведенийын геройжо-влакым; □ произведенийын темыжым да идейжым; □ сылнештарыме йон-влакын шонымашым почын пуымаште верыштым (танастарымаш, эпитет, олицетворений, метафор...); произведенийын могай родыш але жанрыш пуремыжым. Ыштен моштышаш улыт: □ книган справочный аппаратше, словарь-влак да школан лукмо справочный литератур дене пашам; произведенийым, ужаш-влакым сылнын лудын; □ произведенийым але посна эпизод-влакым наизусть каласкален; □ эпический произведений-влакым але нунын эпизод-влакыштым каласкален але возен (кучыкын, шке шонымашым пуртен, тичмашын, ойырен налын, т.м.); ойлымашлан але сочиненийлан простой але сложный планым; □ йодышлан тичмаш, кумда, раш, ушандарыше вашмутым устно але возен; □

литературный произведений (геройлан характеристике, ойлымаш), произведений дене кылдалтше иллюстраций але живопись произведений-влак почеш сочиненийым возен;

□ шке семын лудмо произведенийлан, герой да событий-влаклан шке шонымым возен.

VIII-IX классым тунем пытарыше палышаш: □ сылнымут образ нерген; □ сылнымутан произведенийын структуржым да йылме ойыртежым (тема, идей, композиций, герой ден событий-влакын кылдалтмышт, герой-влакын сурет, портрет, ой, авторын характеристикыже; сылнештарыме йон-влак); □ произведенийын род да жанр ойыртежым; □ тунемме произведенийын темыжым, идейно-нравственный содержанияжым, герой-влакын характкыштым почын пуымаште ойыртегалтше эпизод-влакын рольыштым; □ авторын шонымашыжым ужын моштышаш, герой ден событий-влаклан акым пуышаш; □ тунемме произведений-влакын родыштым да жанрыштым; □ произведенийын шочмо да кызытсе жап дене кылжым; турло писательын произведенийыштын тема шотышто кылыштым, келшен толмыштым рашемдышаш; □ книган аппаратше, литературоведческий термин, мутер, справочник ден энциклопедий-влак дене пайдаланен моштышаш; □ туныктышын ончыктымыж почеш произведенийым але посна эпизодым сылнын лудшаш; □ эпический произведенийым але ужашым каласкалышаш але возышаш (тичмашын, раш, ойырен налын, кучыкын); □ проблемный йодыш-влаклан, устно але возен, кумда вашмутым пуышаш (герой нерген шонкалымаш, произведенийын нравственный содержанияже); □ литературный, публицистический але свободный темылан шонымашаш сочиненийым возышаш; □ шке семын лудмо произведенийлан, герой ден событий-влаклан шонымашым возышаш.

Туныктымо годым энертышаш тун книга 1. Е.М. Иванова, Т.Н. Вронцова. Марий литератур: Визымше класслан учебникхрестоматий. - Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2005. - 2. Изи тумо: Визымше классыште урок деч вара лудшаш книга/ Т.Н. Воронцова ямдылен. - Йошкар-ола: Марий книга савыктыш, 2008. 3. Иванов И.С. Марий литератур: 6-шо класслан учебник-хрестоматий/ И.С.Иванов ямдылен. - Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2008 4. Марий литератур: 7 классалан учебник-хрестоматий/ П.А. Апакаев ден А.Т. Тимиркаев ямдыленыт. – Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2008 5. Марий литератур: 8 класслан учебник-хрестоматий/ В.В. Кузнецов ден В.В. Кузнецова ямдыленыт. - Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2008. 6. П.А. Апакаев, Г.Н.Бояринова. Марий литератур: 9 класслан учебникхрестоматий. - Йошкар-ола: Марий книга савыктыш, 1994. 7. Марий литератур: 9 класслан учебник-хрестоматий/ П.А. Апакаев ден Г.Н. Бояринова ямдыленыт. – Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2011. 8. М. Шкетан. Фотосурет, сурет, документ да шарнымаш-влак./П.Е. Емельянов ямдылен. – Йошкар-Ола: Марий книга мздательство. -

1987. 9. Н. Игнатъев школышто: туныктышылан пособий/Т.Г. Апатеева ямдылен. – Йошкар-Ола: Марий книга издательство. – 1986. 10. Николай Мухин. Фотосурет, документ да шарнымаш-влак: туныктышылан пособий/Н.Александров ямдылен. – Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш. – 1994. 11. С.Г. Чавайн. Фото, документ да шарнымаш-влак: туныктышылан пособий/Э.Г. Чавайн ямдылен. – Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш. – 1994